

डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र आणि
संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषद
यांचा संयुक्त उपक्रम

मराठी प्राध्यापक संशोधन पत्रिका

Peer Reviewed Annual National Research Journal As Per UGC Guidelines

VOL 4 ISSUE 1

वर्ष चौथे, अंक पहिला, जानेवारी २०१९

URL: http://www.indiramahavidyalaya.com/pdf_show.php?unum=97

मुख्य संपादक

डॉ. पवन मांडवकर

संस्थापक अध्यक्ष, डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र
अध्यक्ष, सं.गा.बा. अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषद
प्राचार्य, इंदिरा महाविद्यालय, कळंब

प्रकाशक

प्रा.डॉ.सौ. वीरा मांडवकर

संचालक, डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५४०१

मुद्रक

सेवा प्रकाशन

विजय कॉलनी, रुक्मिणी नगर, अमरावती ४४४६०६

मुखपृष्ठ

डॉ. पवन मांडवकर

Communication

Dr. Bhau Mandavkar Research Centre

Indira Mahavidyalaya, kalamb, Dist. Yavatmal, Maharashtra 445 401

e mail – marathipradhyapak@gmail.com

Alternate mail id – imvkalamb@yahoo.co.in

Tele. 07201-226170, 226147, 226129 Mob. 9422867658. 9403014885

Website: www.indiramahavidyalaya.com

जानेवारी, २०१९

१९९० नंतरच्या नवकवींची ग्रामीण कविता

प्रा.डॉ. अतुल नारायण चौरै

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कॉलेज, औंध, पुणे

भ्रमणध्वनी ८१६९४२४५१७ / ८६९२०८०२१०, ई-मेल : choureatul.paru@gmail.com

प्रास्ताविक

ग्रामीण साहित्याला पुन्हा नवे बळ देण्याचे कार्य संपादक प्रा. बाळासाहेब घोंगडे हे अक्षरपेरणी मासिकाच्या माध्यमातून करीत आहेत. त्यांनी दिवाळीच्या मुहूर्तावर सप्टेंबर २०१५ साली 'कविता विशेषांक' प्रकाशित केला. त्यामधून जवळपास ६७ कवींच्या कविता प्रकाशित केल्या आहेत. हा 'कविता विशेषांक' म्हणजे ग्रामीण कवितेचा दस्तऐवज आहे. ह्या कविता विशेषांकामधील सर्वच कवी नवकवी आहेत. नवकवींचे साहित्य क्लिष्टपणे प्रकाशित करता येणे ही आजच्या काळातील मोठी समस्या आहे. काही नवकवींच्या कविता साप्ताहिक, मासिके, त्रैमासिके आणि दिवाळी अंकांमधून प्रकाशित होतात आणि काहींच्या कवितांना प्रकाशनाची संधीच मिळत नाही. परंतु ग्रामीण साहित्याचे अभ्यासक, संशोधक आणि संपादक प्रा. बाळासाहेब घोंगडे यांचे मला विशेष कौतुक करावेसे वाटते की, त्यांनी ग्रामीण साहित्याची पुन्हा पायाभरणी केली. संपूर्ण महाराष्ट्रातील ग्रामीण कवी, लेखकांना क्लिष्ट आणण्याचे कार्य अक्षरपेरणी मासिकाच्या माध्यमातून केल्यामुळे खऱ्या अर्थाने ग्रामीण साहित्याला उभारी मिळाली आहे, असे मला वाटते. प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये अक्षरपेरणी मासिकाच्या 'कविता विशेषांकामधील' निवडक कवींच्या कवितांचा संशोधनात्मक अभ्यास केला आहे.

१९९० नंतरच्या नवकवींची ग्रामीण कविता

'अक्षरपेरणी' मासिकातील कविता विशेषांकाचा विचार करता असे दिसते की, १९९० नंतर आलेल्या जागतिकीकरणाचा शहरीकरणाबरोबरच ग्रामाजीवानावरसुद्धा परिणाम झाला आहे. अनेक नवकवींच्या कवितेमध्ये याचे चित्रण आलेले आहे. ह्या अंकांमधील कविता महानगर, ग्रामजीवन आणि स्त्रीजीवन व्यक्त करताना दिसतात. चंद्रकांत पोतदार म्हणतात की, 'कविता ही आतली सल असते' आपल्या कवितेमध्ये गावाचे, शेतीचे-मातीचे चित्रण करताना म्हणतात की, 'मातीची मुळच बोलू पाहातायत'

“ बांधामेढीवरली करपलेली घर
आणि लगीनघाईसारखे सुगीचे दिवस
अवजारान आणि बैलांच्या संगतीने
शिवार फुलवाव, गाळावा घाम
भाकरी सुगंधावी कष्टान”^१

शेतीचे वर्णन करताना चंद्रकांत पोतदार म्हणतात की, सुगीच्या दिवसांत शेतकऱ्यांच्या घरामध्ये लगीन घाई असते. सुगीच्या दिवसात शेतामधील पीक घरामध्ये आणण्यात शेतकऱ्याला चैन नसते. कारण दिवसात अवकाळी वादळ-वारा येण्याची दाट शक्यता असते. अशावेळी हाता तोंडाशी आलेला घास जाण्याची शक्यता असते. त्यामुळे अवकाळी पावसाच्या अगोदर शेतातील पीक घरात आणण्याची लगीनघाई असते. शेतकरीराजा बैलांच्या सहायाने आपली शेती फुलवतो. ती फुलवताना वर्षभर शेतात घाम गाळतो आणि कष्टाने कमावलेली भाकरी खातो. क्लिष्टपणे चंद्रकांत पोतदार यांची कविता शेतकऱ्यांच्या मनातील आतली सल व्यक्त करताना दिसते. शेतीमातीत जन्माला आलेले कवी जनार्दन देवरे म्हणतात की, 'व्यक्त होण्यासाठी कविता मला गरजेची वाटू लागली'. आपल्या आई - वडिलांचा, आजी आजोबांचा शेतीशी चाललेला झगडा लेखकाने बालपणापासून पाहिलेला आहे. त्यामुळे आपल्या कवितेमध्ये ही सल व्यक्त करताना ते 'संचिताचे भांडवल' या कवितेत म्हणतात की,

“रुसलेल्या पावसानं औंदा जाळलं स्वप्नांना
दुष्काळाची साडेसाती छि संपता संपेना
आद्रपुनर्वसू पुष्प गेले कोरडे ठणान

आता जमिनीत पाणीच राहिले नाही. गावाकडील विहिरी भर पावसाळ्यात कोरड्या पडल्या आहेत. म्हणून अनेक शेतकऱ्यांनी सावकाराकडून कर्ज काढून आपल्या जमिनीत बोर मारले आहे. पण पाण्याचा एक थेंबही लागला नाही. अशावेळी घेतलेले कर्ज कसे फेडायचे असा प्रश्न शेतकऱ्यासमोर उभा राहतो. त्यामुळे तांब्याभर पाण्यात थायमेट कालउन तो स्वतःला संपवण्याचा प्रयत्न करताना दिसतो. मानवाने निसर्गाला ओरबाडल्यामुळे निसर्गाने मानवाकडे पाठ फिरवलेली दिसते. पूर्वी रस्त्यावर जागो-जागी पाणपोया होत्या. आता मात्र गावोगाव टॅन्करने पाणी पुरवावे लागते. अशाप्रकारचे दाहक वास्तव फुला बागुल मांडताना दिसतात. “कविता हा माझ्या जगण्याचा श्वास आहे.” असे स्वाती शिंदे-पवार म्हणतात. स्वतःला मोकळे करण्यासाठी मी कविता लिहिते. मी मातीशी इमान राखते, स्वतःला गा-हान,रडगान गात बसण्यापेक्षा अखंड मानवजातीची मी प्रेरणाश्रोत, मार्गदर्शक होते. अशाप्रकारचा आशावाद त्या व्यक्त करताना दिसतात. ‘लेक भुईची’ या कवितेमध्ये त्या म्हणतात की,

“पोर कुणब्याची, लिंबू वेचायची
शेती भांगलन, ओचा खोचायची
मोट धरताना, बांध काटायचा
पळ पळताना, घाम सांडायचा”⁴

ग्रामजीवनाचे नेमक्या शब्दात वर्णन केले आहे. शेतकऱ्याच्या मुलीला शेतात काम करावेच लागते.लिंबू वेचण्यापासून शेतात खुरपण्यापर्यंत काम करावेच लागते.पूर्वी विहिरीमधील पाणी काढण्यासाठी मोटेचा वापर केला जात असे. तेव्हा घामाच्या धारा सांडायच्या शेतातील कामे करताना अनेकांना बैलांची गरज लागत असे. अनेक शेतकऱ्यांकडे बैल घेण्याइतपतसुद्धा पैसे नसायचे. अशावेळी शेतकरी स्वतःच बैल व्हायचा. एकंदरीतच शेतकऱ्याच्या कस्टमय जीवनाचा आलेख व्यक्त करणारी त्याची कविता आहे. ‘गावगाड्यातल दुखः मांडून व्यवस्थेला जाग आणण’ ही भूमिका घेऊन रावसाहेब कुवर लेखन करताना दिसतात. लहानपनापासून शेती-माती, गुरे-ढोरे,उन-वारा, शेतीपासून रोजगार हमीच्या कामापर्यंत राबलेला हा कवी आहे. त्यामुळे सहाजिकच त्यांच्या कवितेमध्ये ग्रामजीवनाचे आणि कृषी जीवनाचे दाहक वास्तव मांडताना दिसतात. ‘पुन्हा एक शेतकरी संपला’ ह्या कवितेच्या माध्यमातून रावसाहेब कुवर म्हणता की,

“सततच्या दुष्काळाला वैतागून
धरला त्याने सुरतेचा रस्ता
आणि जाऊन बसला
दूरच्या नातेवाईकांच्या आसऱ्याला
घरदार नसलेल्या डोंबाऱ्याने
करावा रात्रीपुरता मुक्काम
ग्रामपंचायतीच्या ओट्यावर तसा”⁵

महाराष्ट्रातील अनेक भागात सातत्याने पडणाऱ्या दुष्काळाचे दाहक वास्तव कवीने व्यक्त केले आहे. सततच्या दुष्काळाला कंटाळून शेतकरी कुटुंबाचा उदरनिर्वाह करण्यासाठी घर-दार सोडून शहरात नोकरीसाठी जातो. त्यामुळे गावाकडील शेती-वाडी, घर-दार उध्वस्त होते. शहरातील कारखान्यात स्वतःला आठ-आठ तास अडकवून घेतो. चार-चार तास ओव्हरटाईम करतो. गावाकडील घर-दार, शेती-वाडी विकून शहरात जाऊन रहातो. बायकोच्या डोळ्यात झगमगणारे शहर बसलेले असते, मुलांना रेल्वेच्या डब्यात बसल्याचा मनोमन आनंद होतो. परंतु गाव सोडलेल्या शेतकऱ्याच्या मनात वेगळ्याच वादळ-लाटा उठलेल्या असतात. सुटत चाललेली भाऊबंदकी, घरदार, बैलघोटा, शेतशिवार ह्यामुळे तो मनातून अस्वस्थ आहे. त्यामुळे लेखक म्हणतो की, त्या दिवशी पुन्हा एक शेतकरी संपला. तो शेतकरी अस्वस्थतेमुळे संपला की, आपल्या व्यवस्थेमुळे संपला असा प्रश्न समाजव्यवस्थेला विचारला आहे. शेतकऱ्याच्या दाहक वास्तवाबरोबर, शेतकऱ्याच्या मुलांचा प्रश्नालाही वाचा फोडली आहे. ‘खेड्यातील पोर बसली आहेत येड्यासारखी’ ह्या कवितेमध्ये कवी सांगतो की,

“डीएड, बीएड होऊन
सरकारी जावई होण्याच्या नादात
निघून गेल त्याच्या अंगातून शेतीकाम

नात्यांबद्दल आत्मियतेने आणि तळमळीने बोलत रहातो. कैलास दौंड नावाचे कवी म्हणतात की, 'कविता ठरवून नव्हे तर आतून यायला पाहिजे'. ते गावबीव नावाच्या कवितेत म्हणतात की,

“शेतीचं अनुदान बँकेत जमा झाल्याची
मानसं होत राहतात गावजमा
दगडा-दगडांवर बसतात टेकउन बूड
त्याच्याशीही आदिम नात सांगत
अंधार वाढत जातो खोल-खोल
मानस जातात अंधारात झोपी-बिपी
उद्याच्या मृगजळी पुराची स्वप्ने पहात”^{१०}

१९९० नंतर महाराष्ट्रात अनेक ठिकाणी दुष्काळ पडला. दुष्काळाच्या परिस्थितीवर मात करण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने कर्जमाफी योजना जाहीर केली. काहींना कर्जमाफी मिळाली, तर काहींना फक्त आश्वासने, काहींच्या बँक खात्यात शेतीचे अनुदान तर काहींची खाती अनुदानाची वाट पाहत आहेत. अशावेळी सगळा गाव एकत्र जमतो. शेतीच्या अनुदानावर तासन-तास चर्चा केली जाते. उद्याची भावी स्वप्ने मनाशी घेऊन माणसे अंधारात झोपी जातात. कमरे इतक्या मृगजळाने बनली आहेत इथली शेती आणि बागाईते. अशा स्वरूपाचे विदारक वास्तव कवी मांडताना दिसतो. रावसाहेब जाधव आपल्या कवितेबद्दल म्हणतात की, 'केंद्रापर्यंत पोहचण्याचा प्रयत्न करणारी माझी कविता आहे.' ज्या परिसरात रंगलो, रमलो, तरंगलो, जगलो, वाढलो ती माती, शिवार, शिवार, माणसे, जनावरे, जीवजंतू, ऋतू, आकाळ-अवकाश, आशा-निराशेचा सगळा परीघ पेलताना त्याच्या केंद्रापर्यंत पोहचण्याचा प्रयत्न करणारी कविता रावसाहेब जाधवांची आहे. 'जगवा राव' नावाच्या कवितेत कवी म्हणतो की,

“स्मार्ट सिटी बनवताना स्मार्ट शेती बी बनवा राव
उगवण्यापुरती जागा अन पेटा माणूस
जगवा राव
वाफस्याला वाप्यावाप्यात वाय-फाय पेरू आम्ही
दबला दाणा कोंबाळण्याला थोडे खत
पुरवा राव”^{११}

१९९० नंतरच्या जागतिकीकरणात स्मार्ट सिटी बनवली जात आहे. त्याच धर्तीवर स्मार्ट शेती बनवा राव असे म्हणून कवीने समाजाचे लक्ष वेधले आहे. संपूर्ण जगाचा पोशिंदा बळीराजाला जागवण्याचा संदेश प्रस्तुत कविता देताना दिसते. शेती पिकवण्याचे धडे शिकवून झाले आहेत. आता तरी शेतीतील माल विकण्याची अक्कल शिकवा राव, नको तिथे बरसणाऱ्या पावसाला अडवून जिथे गरज आहे तिथे बरसावा राव असा अंतरीचा कळवला व्यक्त केला आहे. अशाप्रकारे १९९० नंतरच्या नव ग्रामीण कवींच्या कवितेमधून वास्तव अनुभव प्रकटला आहे.

संदर्भग्रंथ

- १) घोंगडे बाळासाहेब, (संपा.) 'अक्षरपेरणी कविता विशेषांक' (दिवाळी) प्रकाशन- अक्षरवाङ्मय, पुणे. प्र.आ. सप्टेंबर-ऑक्टोबर-नोव्हेंबर-डिसेंबर २०१५, वर्ष दुसरे अंक-५, पृ.क्र.०९.
- २) तत्रैव, पृ.क्र. १७.
- ३) तत्रैव, पृ.क्र. २१.
- ४) तत्रैव, पृ.क्र. २३.
- ५) तत्रैव, पृ.क्र. ३६.
- ६) तत्रैव, पृ.क्र. ३९.
- ७) तत्रैव, पृ.क्र. ४१.
- ८) तत्रैव, पृ.क्र. ४३.
- ९) तत्रैव, पृ.क्र. ४३.
- १०) तत्रैव, पृ.क्र. ४७.
- ११) तत्रैव, पृ.क्र. ५०.

